

Studie – tematické (Studies – Topical)

Z nouze ctnost

Křesťanská služba v ČCE mezi organizací a sítí

Karel Šimr

Abstrakt:

Článek na základě archivních dokumentů a rozhovorů s aktéry dění představuje křesťanskou službu v Českobratrské církvi evangelické, jak se vyvíjela zejména po komunistickém převratu v druhé polovině 20. stol. Všímá si klíčových charakteristik spočívajících v důrazu na sousedství, vzájemnost a společenství. Následně vztahuje tuto empirickou podobu sborové diakonie k teologické diskusi o diakonizaci církve a naznačuje možné perspektivy rozvinutí sborové diakonie a reflexe celospolečenského přínosu církví v rámci sociologického paradigmatu „společnosti sítí“, v němž síla křesťanské služby nespočívá v organizovaných aktivitách, ale v sociálním kapitálu církve.

Klíčová slova: křesťanská služba, diakonie, Českobratrská církev evangelická, komunitní práce, diakonická církev, společnost sítí

Křesťanská služba je označení pro diakonickou práci v Českobratrské církvi evangelické, jak se ve velmi omezené podobě rozvíjela po vynucené likvidaci organizované diakonie po roce 1948. Řád diakonické práce ČCE, vydaný roku 1998, ji chápe jako fundamentální podobu diakonie, která „má svůj základ ve farních sborech“. Hovoří o ní jako o „péči prováděné v rámci sborů ČCE“, kterou „zajišťují převážně dobrovolní pracovníci“.¹ V současnosti – nikoli bez souvislosti s růstem organizované Diakonie ČCE – můžeme sledovat úpadek křesťanské služby ve sborech i bezradnost vedení církve nad jejím dalším směřováním. V tomto článku ji proto nejprve v hlavních rysech představíme, dále uvedeme do souvislosti diskuse o sborové diakonii a diakonické církvi, jak ji v ekumenické šíři rozvinuli teologové ve 20. století, a na závěr se pokusíme přispět k hledání vize pro sborovou diakonii v 21. století a teoretického rámce pro její reflexi.

Křesťanská služba v ČCE

Abigail Hudcová shrnuje činnost křesťanské služby v éře socialismu následujícími slovy: „Křesťanská služba měla na zřeteli potřebné členy církve, sboru, mapovala situaci členů sboru, soustředila se především na staré a opuštěné. Někde organizovala ve sborech bazary a sbírky, z jejichž výtěžku čerpala prostředky na finanční výpomoc potřebným, na obdarování jubilantů; dále

1 © Řád diakonické práce ČCE (online), dostupné na <http://www.evangnet.cz/cce/czr/rdp.html>, citováno dne 5. 5. 2018.

zajišťovala pohoštění při nejrůznějších sborových či seniorátních setkáních apod.²

Tento kvantitativní výčet můžeme doplnit sebepojetím křesťanské služby v dobovém textu. Jedná se o oběžník poradního odboru křesťanské služby, pod nějž se v roce 1966 podepsali jeho tehdejší předseda F. M. Dobiáš a tajemník E. Zelený.

„Od té doby, co naše církve nemá žádné ústavy ani jiné zařízení ke konání tzv. křesťanské služby, mohou se naše sbory po této stránce uplatňovat jen v tom, co nazýváme sousedskou pomocí. Je to úsilí být ku pomoci lidem v našem sboru i okolí, kteří se dostali do nějaké nesnáze nejen proto, že jsou nemocní, nemožní pro pokročilé stáří, nýbrž i proto, že jsou v nějaké jiné situaci, která je činí potřebnými pomoci. Toto je vlastní bezprostřední křesťanská služba, ke které jsou naše sbory Písmem vyzývány, která vyplývá z křesťanského obecenství a tvoří je, a která nadto patří k podstatě křesťanského svědectví. Křesťanské svědectví zvláště dnes je nepřesvědčivé, není-li provázeno tímto neokázalým, láskyplným zájmem o bližní v jejich nesnázích.

Tato služba by tedy měla být přirozený, nenucený a samozřejmý projev sborového života. To neznamena, že má být konána jen náhodně. Má-li být účinná, je třeba, aby byla konána plánovitě, promyšleně a organizovaně. To není proti Duchu svatému, který jistě vede k dobře konané službě.

Nejlépe, když je ve sboru několik bratří a sester, kteří usilují, aby věděli o každém, kdo je v nějaké nouzi. Jejich úkolem pak je najít ve sboru, pokud na to sami nestačí, někoho, kdo tuto pomoc oněm potřebným poskytne.

Dnes se učíme rozumět, že ovšem naše sbory nesmějí být zaměřeny jen samy na sebe, že mají být naopak místem, kde jsou probouzeni a vychováváni k službě lidem na všelikém místě, nejen v oblasti sboru, nýbrž i mimo ni. Učíme se také chápat, že naše doba velikými společenskými změnami, kterými prochází, je pramenem i nových nesnází, které dřívější doba neznala. Rodina neplní již všechny ty funkce, které dříve plnila. (...)

Na druhé straně nahrazuje ovšem dnešní společnost svou péčí o uspokojování potřeb ve většině případů křesťanskou službu starého typu. A přece i dnes jsou lidé, kteří potřebují pomoci. Naše sbory by měly o nich vědět a hledat cestu, jak jim ji poskytnout, a tak vychovávat své členy, aby měli oči otevřené pro nesnáze dnešního světa a dovedli i s ním hledat cestu ku pomoci všude, kde jí třeba. Budou tak poslušni svého Pána.“³

Citovaný text můžeme klidně chápat jako shrnutí a výklad problematiky sborové diakonie v ČCE. Oběžník začíná ohlédnutím do minulosti, konkrétně zmínkou o době, v níž církve spravovala diakonická zařízení a ústavy (např. hned v roce 1918 přebírá šest sirotčinců). Rostoucí pozornost k sociální otázce v církvi dokládá postupné zřizování sociálních odborů na různých úrovních, počínaje farními sbory⁴, dovršené v roce 1939 zřízením Ústředí sociální péče se šestičlenným výborem. Zpráva z roku 1940 hovoří o 11 ústavech, 3 útulcích pro dorost a jednom starobinci.

K tomu je ovšem ještě třeba připočíst činnost spolku Česká diakonie.⁵ Ten vznikl v roce 1903

2 © Českobratrská církev evangelická. *Průvodce čili baedeker*, s. 63 (online), dostupné na https://www.evangelnet.cz/files/831-cce_pruvodce_cili_baedeker.pdf, citováno dne 5. 5. 2018.

3 *Oběžník Poradního odboru křesťanské služby z 13. 1. 1966 seniorátním a sborovým odborům křesťanské služby*, Ústřední archiv ČCE, Dodatky k archivnímu fondu SR ČCE, PO KS, neuspořádaný materiál.

4 Tak v roce 1924 vzniká církevní řád sociálních odborů, doplněný v roce 1935 také o formulaci: „V každém sboru zřizuje se odbor pro sociální práci.“ Řád také specifikuje oblasti působení odborů vč. např. výchovy k sociální spravedlnosti. Novou úpravu řád získává v roce 1938 a v roce 1941 je vystřídán Řádem pro sociální péči, který hovoří o sociálních odborech sborových, seniorátních a ústředních.

5 Zájemce o hlubší seznámení s historií České diakonie odkazujeme na následující publikace: Vlastimil JAŠA, *Co církve udělala na poli sociálně ethickém v období 1918–1938*, písemná práce k druhé odborné zkoušce ze sociální teologie na Komenského teologické fakultě v Praze, 1956; Daniel MATOUŠ, *Dějiny české diakonické práce*, písemná práce k druhé odborné zkoušce na ETF UK v Praze, 1994; Josef SMOLÍK, Die tschechische (böhmische) Diakonie, in: *Beiträge zur ostdeutschen Kirchengeschichte*, (BOKG) Folge 5, Münster, 2002, s. 124–130.

na mezidenominačním základě a na principu spolku sdružujícího diakonky podle německého vzoru. Náplň jejich práce vystihuje vysvětlující podtitul názvu spolku „pro ošetřování nemocných a chudých“ (po první světové válce „evanjelický spolek pro ošetřování nemocných a sociální péči“). Diakonky, sdružené kolem mateřského domu v Praze, se soustředily na ošetrovatelskou službu v nemocnicích a domácnostech. Česká diakonie byla původně budována na panreformačním základě. Ovšem v roce 1924 se objevuje zmínka o tom, že sdružuje již jen českobratrské diakonky, protože po vzniku samostatné republiky v roce 1918 si jednotlivé církve začaly zakládat vlastní organizace, do nichž část diakonek přešla. Na základě zrušení spolkové činnosti po nástupu komunistů k moci byla činnost České diakonie nejprve včleněna do struktur Ústředí sociální péče ČCE. Během 50. let dochází k postupnému utlumování organizované církevní sociální práce ústavního typu, které vyvrcholilo v roce 1960 předáním církevních domovů důchodců státu.

Pro sebezpetí křesťanské služby v ČCE je důležité, jak je tato vnějšími podněty vynucená situace nahlížena a hodnocena zevnitř. Toto hodnocení – aspoň co se týče vyjádření obsažených v písemných dokumentech – je pozitivní. To můžeme sice chápat v dobovém kontextu jako snahu o přizpůsobení se komunistickému režimu, zároveň zde ovšem přichází ke slovu i legitimní teologické akcenty. Stříteský již ve výroční zprávě z roku 1949 chápe novou situaci jako návrat k apoštolské praxi, v níž neexistovala žádná církevní zařízení ústavního typu. Důraz začíná být kladen na sborovou sociální práci na základě odkazu na Ga 6,2 („Jedni druhých břemena neste.“). Stav diakonie včleněné do církve je chápán jako vytoužená situace, která představuje protiváhu vůči státnímu systému sociální péče: „Sborová sociální péče je i po příkladu prvotní církve nutným doplňkem sborové péče pastýřské, konané kazatelem a staršími. A to i při sebero-zvinutější sociální péči státní.“⁶

Nejen na celocírkevní, ale také na seniorátní a sborové úrovni vznikají odbory křesťanské služby. Sborová diakonie je chápána jako pomocná sborová služba či služba sousedské pomoci. Cílí především na vyhledávání potřebných v rámci sboru a koordinaci pomoci. Zápis z jednání Ústředí sociální péče z 13. 5. 1949 zmiňuje některé z okruhů sborové sociální práce: návštěvní služba u nemocných v nemocnicích, návštěvy v ústavech pro nevidomé (předčítání, doprovody na bohoslužby), péče o evangelické děti z ústavů (např. doprovod do nedělní školy), pomoc starým lidem (např. s úklidem domácnosti), obstarávání – řečeno dobovým jazykem – dozoru v nedělních opatrovnách (tato služba umožňovala rodičům zúčastnit se soustředěně bohoslužeb), pomoc při pořádání bazarů nebo veřejných sbírek. Ve směrnících zaslaných do sborů zmíněný odbor zdůrazňuje skutečnost, že speciální pomoc je „nutným doplňkem“ sborové práce, dále potřebu odbornosti a spolupráce s veřejným systémem péče a zakotvení ve sboru v podobě jeho sociálního odboru.

Odbornost má být garantována alespoň ve větších sborech placenou sborovou sestrou, jejíž služba má být doplněna vedlejšími úvazky, dobrovolníky, mládeží apod. Zpráva z roku 1952 hovoří o tom, že takový odbor existuje v 80 sborech ČCE, a oběžník synodní rady z 3. 12. 1952 vyzývá rovněž k ustavení seniorátních odborů křesťanské služby. V roce 1953 dochází ke sloučení Ústředí sociální péče a odboru Příprava ke křesťanské službě a ke vzniku odboru křesťanské služby.

Klíčovými pojmy pro chápání sborové diakonie jsou: společenství, sousedství a vzájemnost. Oběžník celocírkevního poradního odboru křesťanské služby z 13. 1. 1966 určený seniorátním výborům a seniorátním odborům křesťanské služby hovoří „o nejvlastnější pomocné službě našich sborů, sousedské pomoci“. Jde tedy o vzájemnou sousedskou pomoc v rámci sboru, která

6 Zápis z Ústředí sociální péče z 15. 3. 1948, Archivní fond SR ČCE, VII L 2, 1940–1978.

se ovšem nevyklučuje s potřebou koordinace a organizace. Úkolem těch, kdo nesou za sborovou diakonii odpovědnost, je především sensibilizovat sbor pro sociální rozměr křesťanského života. V nedatovaném návrhu programu pro sborové dny a vzdělávatelné večery křesťanské služby se uvádí: „Ke společenství patří služba a ke křesťanské službě patří úsilí o společenství sboru.“ V roce 1959 reaguje Eugen Zelený na skepsi ohledně možností křesťanské služby tváří v tvář rozvinuté státní sociální péči zdůrazněním základu a zvláštnosti sborové diakonie, které tkví v důrazu na „bratrské obecenství“. Ostatně i samotná činnost odboru křesťanské služby se kromě společných porad zaměřuje především na organizaci každoročních setkání zájemců o danou problematiku v podobě dnů křesťanské služby, konaných zpravidla ve Vrbně pod Pradědem. Tato setkání byla vždy něčím víc než jen školením pro pracovníky sborové křesťanské služby, důležitý prvek představovalo společné setkávání a tematický obzor se nezaměřoval pouze na problematiku sociální pomoci, nýbrž daleko šířeji na hledání podob křesťanského jednání a svědectví v běžném životě. Nebo jinými slovy: chápání křesťanské služby se nezaměřovalo pouze na lidi staré a nemocné, ale i na problémy rodin, lidí „na vrcholu sil“, na službu k plnému lidství.⁷ Sociální problematika ostatně hraje v církvi v 60. letech významnou úlohu. Např. mezi lety 1960 a 1963 vychází v církevním tisku téměř 60 článků, které se problematice diakonie věnují z hlediska historického, teologického i praktického.

Jan Šoltész, jeden z předsedů celocírkevního poradního odboru křesťanské služby, připomíná dva základní úkoly jmenovaného grémia: iniciovat místní sborové a seniorátní aktivity a nabízet podporu ve formě vzdělávání. Šlo o to ukázat, že „sborový život není jen účast na bohoslužbách, ale i vzájemná služba, případně služba lidem mimo sbor“. Základní myšlenku křesťanské služby tedy podle Šoltésze tvoří důraz na sbor jako „živé společenství“, „velkou rodinu“, nikoli organizaci, která pořádá bohoslužby, přednášky nebo jiné aktivity.⁸

V souvislosti se změnou společenských podmínek kolem roku 1989 dochází k určitému napětí mezi křesťanskou službou a nově se rozvíjející Diakonií ČCE. Kromě teologických důvodů⁹ v něm sehrála roli i skutečnost, na niž vzpomíná první ředitel obnovené Diakonie Karel Schwarz, že zejména před rokem 1990 byli iniciátoři rodící se Diakonie často spjati s disentem, zatímco představitelé dosavadní křesťanské služby s normalizační érou církve a tehdejších podob její křesťanské služby, později se ukazovalo, že Diakonii se věnují spíše lidé z okraje církve než tradiční evangelíci.¹⁰ Zároveň si Schwarz všímá také další skutečnosti, která svědčí o „strukturální nekompatibilitě“ organizované Diakonie a křesťanské služby, totiž že „Diakonie vznikala tam, kde nefungovala křesťanská služba; kde byla křesťanská služba silná, tam se středisko nedařilo vytvořit,“ což na některých místech vedlo i k eskalaci vzájemného napětí (Schwarz zmiňuje situaci v Ostravě).¹¹ Zpravodaj Diakonie z roku 1991 podává následující zhodnocení prvního roku vývoje organizace: „Na začátku práce DIAKONIE jsme chtěli budovat jen nová a malá diakonická zařízení. Nová společenská situace nás však postavila před nové neočekávané úkoly. Přebíráme od státu čtyři velké bývalé církevní domovy odpočinku ve stáří. Podílíme se na pomoci amnestovaným, vězněným, sociálně nepřizpůsobeným, psychicky nevyrovnaným, zdravotně postiženým

7 Například tématem dnů křesťanské služby v roce 1965 byla „Křesťanova zodpovědnost za pracoviště a na pracovišti“, tedy dobovou terminologií otevřené téma křesťanského vztahu k práci.

8 Zvukový záznam rozhovoru s Janem Šoltésem ze dne 27. 8. 2017, archiv autora.

9 Ty jsou dokumentovány v Karel ŠIMR, Církevní, nebo světská diakonie?, *Caritas et veritas* 2/2016, s. 284–298.

10 Vycházím z osobní komunikace s Karlem Schwarzem, konkrétně z jeho e-mailového vyjádření z 25. 4. 2018.

11 Zvukový záznam rozhovoru s Karlem Schwarzem ze dne 29. 3. 2016, archiv autora.

a jinak potřebným lidem.¹² Z druhé strany členové poradního odboru křesťanské služby na svém jednání ze dne 27. 10. 1990 vznášejí kritické připomínky ke statutu Diakonie: „Úvod je příliš nadený. Vždyť křesťanská služba a péče o lidi staré, opuštěné, osamělé, nemocné, postižené a jinak potřebné je věcí sborů. Účelové zařízení diakonie ji nemůže ‚zajišťovat‘. Mělo by se respektovat, že odbory křesťanské služby v církvi už dlouhá léta působí a neměly by se diakonii podřizovat, ale spíš k ní přidružit.“ Text svědčí o skutečnosti, že představitelé struktur křesťanské služby – ne zcela neoprávněně – vnímali určitou nadřazenost organizované Diakonie, způsobenou především nepoměrností a růstem jejích struktur vůči sborové diakonii. Také pozornost církve byla stále více upírána především na rostoucí Diakonii, jejíž existence a propagace vedla k nižšímu sebevědomí sborové diakonie, delegování sociální odpovědnosti církve na nadsborové struktury, případně na státní systém pomoci a v důsledku této skutečnosti také k upadajícímu zájmu o problematiku křesťanské služby, klesající účasti na jejích setkáních apod. Snaha o obsahové oddělení práce Diakonie a křesťanské služby je například v zápise z porady odboru křesťanské služby z 11. 2. 1994 vyjádřena následovně: „Práce KS je spojena s pastoračí, práce Diakonie s podnikáním zdravotnického typu... Je také nutné stanovit hranici mezi křesťanskou službou a Diakonií. Křesťanská služba by měla mít hlavní těžiště své práce ve sboru, Diakonie naopak v ústavech, z nichž některé mají i světský charakter. Křesťanská služba je dotována dobrovolně ve sborech a Diakonie je dotována státem a zahraničními dary.“¹³ Výsledkem procesu bylo zrušení poradního odboru křesťanské služby synodní radou s účinností od 1. 9. 2012.¹⁴ Podle Miloše Vavrečky, posledního předsedy celocírkevního odboru křesťanské služby, to souviselo zejména s nezájmem ze strany členů sborů o tradiční nabídku setkávání a vzdělávání ze strany odboru. Zároveň ovšem zdůrazňuje, že křesťanská služba nemůže stát na vykazování aktivit, nýbrž na společenství a musí vyrůstat z duchovního života sboru – a jako taková vlastně nepotřebuje „odbor“. Ústup křesťanské služby proto vnímá v kontextu oslabení a proměny života sborů a skutečnosti, že se v nové společenské situaci nepodařilo najít pro sborovou diakonii teologický základ a nové vůdčí ideje.¹⁵

Zánik celocírkevního odboru křesťanské služby pochopitelně neznamená zánik sborové diakonie.¹⁶ Ta je podle řádů církve stále základní podobou diakonie. Klade však rozhodně otazník nad reálným významem, který církev této podobě své diakonické odpovědnosti přikládá, a nad možnostmi organizace vzájemné sousedské pomoci v rámci komunity sboru, která je svým způsobem něčím přirozeným. Svou roli v tomto procesu hraje jistě také postupné zmenšování evangelických sborů, proměna lidové církve v církev, která je přehledným jádrovým společenstvím těch, kdo se znají a pomáhají si v rámci sboru, aniž by k tomu potřebovali organizační zastřešení v podobě instituce. Pokud bychom se křesťanskou službu v ČCE pokusili sociologicky charakterizovat, nabízí se pro tento účel její afinita k modelu svépomocné skupiny. Uzavření sociální odpovědnosti církve do sebe sama souvisí s konfesní vyhraněností v období po vzniku církve, mentalitou ghetta v době „budování socialismu“ a hledáním identity ve vztahu k Diakonii jakožto církevní organizace obrácené právě navenek. Svépomocný charakter křesťanské služby, zaměřené na vzájemnou pomoc v rámci společenství, je na jednu stranu – i na základě aktuálních trendů, které budou popsány vzápětí – velmi

12 Informace o Diakonii, in: *Zpravodaj Diakonie* 1 a 2/1991, s. 2.

13 Zápis z porady odboru křesťanské služby z 11. 2. 1994, Archivní fond SR ČCE.

14 © Zasedání synodní rady ČCE dne 4. 9. 2012 (online), dostupné na <https://www.ustredicce.cz/clanek/2677-Zasedani-synodni-rady-CCE-ze-dne-4-9-2012/index.htm>, citováno dne 9. 5. 2018.

15 Zvukový záznam rozhovoru s Milošem Vavrečkou ze dne 28. 3. 2016, archiv autora.

16 Ostatně na mnoha místech dosud existují příslušné poradní odbory na úrovni seniorátů a jednotlivých sborů. Příkladem může být činnost PO KS západočeského seniorátu, který v roce 2014 vydal publikaci © „Hledání diakonického sboru“. Dostupné na http://diakonie-zapad.evangelnet.cz/sites/diakonie-zapad.evangelnet.cz/files/hledani_diakonického_sboru.pdf, citováno dne 5. 5. 2018.

významnou a „moderní“ podobou diakonie, která místo spoléhání na státní pomoc a velké organizace nabízí odlehčení systému v sociálně ohraničené podobě pomoci. Specifické prostředí, v němž se křesťanská služba v českém kontextu vyvíjela, vedlo ovšem i k určitým deformacím v podobě striktního zaměření na členy církve a chápání diakonie jako projevu a nástroje budování sborového společenství. Tato podoba diakonie je sice ohrožena sebeuzavřením, na druhou stranu odpovídá biblickému základu v Ga 6,10: „A tak dokud je čas, číňme dobře všem, nejvíce však těm, kteří patří do rodiny víry.“ „Křesťanská služba“ je leckde tradičně postavena na jakýchsi „klubech sester“, které tvoří vzájemné společenství. Pozitivně je tak možné je chápat jako jakousi zárodečnou skupinu nebo – biblicky řečeno – kvas. Je to však zejména otázka místa a poslání církve ve svobodné společnosti, která klade otázku po novém uchopení a rozvoji sborové diakonie.

Sborová diakonie a diakonický sbor

Všimli jsme si, že vynucené převzetí diakonické práce církví bylo v oficiálních církevních dokumentech vnímáno paradoxně pozitivně jako potřebné zcírkevnění diakonie. Stát, který bránil církvím působit ve veřejném prostoru a nutil je omezit své aktivity mezi hranice sborů a farností a soustředit se pouze na vlastní náboženský život, církvím v podstatě vnutil představu diakonie jako péče o vlastní členy. Toto pojetí křesťanské služby, na něž se znovuobnovená Diakonie po převratu v roce 1989 dívala s určitým despektem, v sobě ovšem nese důležitý prvek, který se v teorii diakonie stal významným tématem – a to v podobě myšlenky diakonického sboru.

Tato idea stále působí jako jakási „nebezpečná vzpomínka“ na počátky církve, jako výzva k tvorbě „kontrastní společnosti“, křesťanské alternativě k převládajícím trendům, založeným na delegaci a službách v sociální oblasti. Diakonie ne jako činnost navenek, ale jako poznávací znamení křesťanského sboru je neodmyslitelně spjatá s počátky církve. Byla to právě vzájemná pomoc v rámci prvokřesťanských obcí, která měla v antické společnosti značnou rezonanci: „Hleďte, jak se navzájem milují.“¹⁷ Tento rozměr života církve pochopitelně ustoupil do pozadí ve středověké církvi, v níž převládalo spojení trůnu a oltáře, i v novověké státní církvi, v níž křesťanská a občanská obec v podstatě stále ještě tvořily jednotu. O obnovení sboru můžeme aspoň v německém prostoru podle Schäfera hovořit až na sklonku 19. století, kdy se tato jednotu začíná výrazněji drolit. Byl to drážďanský evangelický farář Emil Sulze, který sbory nazval jako přehledné pastorační okrsky, do nichž rozdělil masovou farnost. Tato oblast měla čítat 3 až 5 tisíc lidí, byl pro ni určen jeden farář a dále se měla dělit do částí po 250 členech, o něž se měl pastoračně a diakonicky starat jeden presbyter.¹⁸ Další výrazný posun představuje v Německu vznik Evangelického Pomocného díla po 2. světové válce. To zakládá sama Evangelická církev Německa vedle již existující Vnitřní misie fungující na spolkovém principu právě jako výraz skutečnosti, že diakonie představuje neodmyslitelnou součást poslání církve, kterou není možné delegovat na vnější nositele ani používat jako prostředek misie. První ředitel Evangelického Pomocného díla Eugen Gerstenmaier diakonii chápe jako „církve v akci“. Chce tak aktivizovat diakonii samotných sborů chápaných jako „bratrství v akci“. Další vývoj diakonie v Německu ovšem tomuto směru uvažování v důsledku začlenění církevní diakonické práce do struktur sociálního státu nepřál. Přesto se myšlenka diakonického sboru stále rozvíjela právě jako určitá alternativa k převládající podobě církevní diakonie v rámci sociálního státu.

17 Gerhard K. SCHÄFER, Gemeindediakonie: Geschichtliche Entwicklungen, in: *Nah dran. Werkstattbuch für Gemeindediakonie*, ed. Gerhard K. SCHÄFER – Joachim DETERDING – Barbara MONTAG – Christian ZWINGMANN, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlagsgesellschaft, 2015, s. 203.

18 Tamtéž, s. 209.

Na počátku 60. let zdůrazňuje v kontroverzi s Wendlandem Paul Philippi ze svého dialektického a christologicky odůvodněného stanoviska, že diakonie musí být zakořeněna ve sboru. V tom tkví jeho hlavní diakonický přínos společnosti. O 20 let později tento důraz rozvádí v podobném duchu Jürgen Moltmann. Pro něj není řešením hledání identity diakonie její větší zcírkevnění, nýbrž právě diakonizace sboru. Další významný eklesiologicky zaměřený přístup k diakonii představuje Ulrich Bach. Ten ve své reakci na Vodítka k diakonátu, vydaná Evangelickou církví Německa v roce 1975, považuje v přemýšlení o diakonii za potřebné rozlišovat koncept „sociální strategie“ a „Těla Kristova“. V konceptu sociální strategie uvažujeme o službě „pro potřebné“. V církvi jako Těle Kristově (viz 1 K 12,12nn) vládne vzájemnost. V diakonii se setkáváme principiálně na stejné rovině.¹⁹ Uvědomujeme si svou odkázanost na Krista jako Diakona a navzájem se potřebujeme. Otázka nemá být položena pouze ve smyslu, jak můžeme pomoci člověku v nouzi, ale stejně tak: co člověk v životní situaci větší či menší odkázanosti na pomoc druhých přináší společenství, v čem by bez něj bylo chudší. Ve svém příspěvku „Diakonická církev jako svobodný prostor pro nás všechny“ navazuje na Käsemanovo rozlišení, podle něhož se „Bůh zjevuje v Bibli stále stejně v alternativě, totiž jako Baal a jako Jahve, jako Bůh Ježíšův nebo jako Bůh, který vystupuje v podobě bůžků...“.²⁰ Za „baalovským“ obrazem stojí představa Boha silných, jehož úkolem je vzdalovat od nás kříže, garantovat životní štěstí a pečovat o stabilitu. Jahve je naproti tomu Bohem Ukřížovaného. Z hlediska teologie zjevení sice musíme brát Käsemanův výrok spíše jako provokativní poznámku na okraj, ovšem nemůžeme popřít významné korelace např. s Lutherovým pojetím Boha skrytého a zjevného či s jeho diferencí teologie slávy a kříže. Ulrich Bach tuto typologii aplikuje na diakonii. Ta, která třeba nevědomě vychází z „baalovského“ obrazu Boha, si klade za cíl všem pomoci a působí jako „impozantní opravna“. „...a pro smutný zbytek zůstává krásná naděje na věčnost.“²¹ Diakonie „jahvovská“ se naopak uskutěčňuje ve vzájemné službě těch, kdo jsou křtem spojeni s ukřížovaným a vzkříšeným Kristem, který nás ovšem v tomto čase stále volá „slovem o kříži“ na cestu následování v jeho poníženosti. Církev existuje vždy jako kolektiv pacientů, v němž jsou pouze nemocní (Luther).²² Z toho plyne, že církev se nestává diakonickou teprve ve svých aktivitách, ale již ve svém vyznání. Hlásí-li se k Otci Ježíše Krista, k Bohu v jeho ponížení, pak může ve své existenci také být pouze církví „dole“. V antropologii tento přístup akcentuje vědomí lidské zranitelnosti a slabosti a potřebu jejich integrace do našeho vědomí²³ a ve zbožnosti zakoušení diakonie Kristovy na sobě samém jako předpoklad diakonických aktivit.²⁴ Podobně argumentuje i Marc Edouard Kohler, když konstatuje, že diakonický sbor začíná zkušeností odpuštění, v níž sebe zakouším jako potřebného.²⁵ Jakkoli může být Bachův koncept vnímán jako určité eklesiologické zúžení diakonie a jeho provedení ve veřejné sféře v sekularizované společnosti jako diskutabilní, v oblasti sborové diakonie a utváření diakonického sboru představuje nosnou perspektivu, která rozvíjí to, co je specificky křesťanské, existuje ve společnosti jako určitá kontra-kultura a zároveň v ní může působit jako „kvas“.

Na počátku 90. let minulého století konstatuje Hermann Steinkamp, že program diakonického sboru sice došel širokého souhlasu, ovšem bez výraznějších změn v praxi farností a sborů.²⁶ Touhu po

19 Ulrich BACH, *Boden unter den Füßen hat keiner. Plädoyer für eine solidarische Diakonie*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986, s. 122–123.

20 Ernst Käsemann tuto myšlenku vyslovil při panelové diskusi na evangelickém Kirchentagu v Hannoveru v roce 1967. Citováno dle BACH, *Boden...*, s. 194.

21 Tamtéž, s. 198.

22 Tamtéž, s. 201–203.

23 Tamtéž, s. 208.

24 Tamtéž, s. 211.

25 Marc Edouard KOHLER, *Diakonie*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1995, s. 28.

26 Hermann STEINKAMP, *Sozialpastoral*, Freiburg i.B.: Lambertus, 1991, s. 134.

diakonizaci církve je ovšem třeba, jak jsme viděli, chápat minimálně ve dvou podobách. Na jedné straně je to myšlenka „církve pro druhé“ (Bonhoeffer, Lange), tedy výzva k diakonické angažovanosti církve navenek. A na straně druhé myšlenka diakonického sboru, který primárně diakonii nedělá, ale je diakonický uvnitř sebe sama. Diakonickou angažovanost církve můžeme chápat jako most ke společnosti, kterému by ovšem bez diakonického rozměru samotného sboru chyběly nosné sloupy.²⁷ Jak shrnuje Schäfer, myšlenka „sboru pro druhé“ hrozí, že vyčerpá své síly v bezbřehém aktivismu a křesťanskou víru převede na pouhou etiku, stejně jako že povede k nedorozumění, že v diakonii „jde o věnování se potřebným na základě postoje nadřazených křesťanských pomáhajících“²⁸ – dojde: namísto základu ve vzájemné pomoci a vědomí odkázanosti na Kristovu diakonii vůči nám.

Sborová diakonie orientovaná na komunitu

Jestliže jsme v předchozí kapitole rozvoj křesťanské služby reflektovali v kontextu teologického programu diakonizace sboru, akcentovali jsme především důraz na sbor jako společenství sousedské pomoci, jak byla křesťanská služba v ČCE chápána v dobách komunistické perzekuce. Na druhou stranu je ovšem namístě si povšimnout, že v situaci svobodné společnosti se tato vynucená uzavřenost do sebe sama v důsledku naučené mentality ghetta stala pro další rozvoj sborové diakonie v novém kontextu určitým úskalím. To, že sbor dluží společnosti sebe sama, nemůže být v kontextu diakonického poslání církve chápáno jen jako pozvání k účasti na vnitřním životě sboru, ale také jako přítomnost a angažovanost sboru jakožto místní křesťanské obce ve veřejném prostoru.

V tomto smyslu se podle Steinkampa v Německu od 60. let rozvíjí na komunitu orientovaná diakonie (Gemeinwesendiakonie) jako nová metoda sborové práce.²⁹ Podobně hovoří z evangelické perspektivy Hans-Jürgen Benedict, který tvrdí, že „tradiční sborová diakonie se vyvinula ve spolupráci s nadsborovou Diakonií a sociálními komunitními programy rozvoje do diakonie, orientované na komunitu v rámci čtvrti“³⁰. Pro takto pojatou sborovou diakonii je důležitá její otevřenost pro spolupráci s ostatními aktéry v komunitě – jak s institucionální Diakonií, tak se samosprávou a občanskými aktivitami.³¹

Tento přístup vznikl v Německu jako specifické rozvinutí komunitní práce (community work, Gemeinwesenarbeit) jakožto jedné z metod sociální práce, jejímž cílem je pomoc k svépomoci. Komunitní práce je podle Oelschlägela „sociálně prostorová strategie, která bere v potaz celou městskou čtvrť a nikoli pedagogicky pouze jednotlivce. Pracuje se zdroji místa a jeho obyvatel, aby překonala jeho deficit.“³² Vznik komunitní práce souvisí se společenskými změnami na přelomu 19. a 20. století, konkrétně s rozvojem průmyslu a sociálními problémy v důsledku zhroutení příbuzenských a sousedských sítí podpory ve velkých městech. V amerických i evropských metropolích začaly často právě v církevním prostředí vznikat iniciativy usilující o změnu situace lidí v chudinských čtvrtích ve spolupráci s nimi samotnými. Tyto iniciativy jsou známé pod názvem settlementské hnutí (jako první 1884 Toynbee Hall v Londýně, 1889 Hull House v Chicagu

27 KOHLER, *Diakonie...*, s. 27.

28 SCHÄFER, *Gemeindediakonie...*, s. 213.

29 Hermann STEINKAMP, *Diakonie – Kennzeichen der Gemeinde*, Freiburg i. B.: Lambertus, 1985, s. 76.

30 Hans-Jürgen BENEDICT, *Kirchliche Gemeinwesenarbeit*, in: *Kirche aktiv gegen Armut und Ausgrenzung. Theologische Grundlagen und praktische Ansätze für Diakonie und Gemeinde*, ed. Johannes EURICH – Florian BARTH – Klaus BAUMANN – Gerhard WEGNER, Stuttgart: Kohlhammer, 2011, s. 275.

31 K tématu viz např. Stefanie RAUSCH, *Gemeinwesendiakonie als strategische Orientierung kirchlicher Träger*, Wiesbaden: Springer, 2015; Martin HORSTMANN – Elke NEUHAUSEN, *Mutig mittendrin. Gemeinwesendiakonie in Deutschland*, Berlin: LIT Verlag, 2010.

32 Dieter OELSCHLÄGEL, *Art. Gemeinwesenarbeit*, in: *Handbuch Sozialarbeit/Sozialpädagogik*, ed. Hans-Uwe OTTO – Hans THIERSCH, Neuwied, 2001, s. 653.

a 1901 Volksheim Hamburk). V Evropě začala být komunitní práce významnějším tématem až v druhé polovině 20. století, inspirována zejména podněty z USA a Nizozemí. Důležitý impuls představovaly společenské krize 60. let, které ukázaly omezené možnosti poskytovatelů sociální pomoci.³³ Zatímco zpočátku šlo především o organizaci lidí v rámci lokality ve smyslu komunitní práce jako třetí metody sociální práce vedle individuální případové a skupinové práce, od 90. let roste důraz orientace na sociální prostor, která více než problematiku situace jednotlivce akcentuje sociální proces a usiluje o spojení rovin mikro, mezo a makro, tedy jednotlivce, vazeb v rámci dané komunity a celospolečenského vývoje.³⁴ Komunitní práce podporuje sítě a aktivizuje lidi, aby přijali odpovědnost za sebe a společenství, v němž žijí.

Diakonické dílo Evangelické církve v Německu se oficiálně přihlásilo k myšlence na komunitu orientované diakonie dokumentem „Handlungsoption Gemeinwesendiakonie“ v 2007. Formuluje sebepojetí Diakonie, která nevystupuje pouze jako poskytovatel sociálních služeb, ale přijímá sociální odpovědnost za město. Spolu s místními církevními sbory a dalšími mimocírkevními partnery usiluje o vytvoření funkčního sociálního prostoru a zmírňování nouze. Nejde už pouze o jednání pro druhé, ale s druhými.³⁵

Theodor Strohm v roce 1998 navrhl pro toto chápání diakonie užívat pojem Wichern III.³⁶ Zatímco působení samotného Wicherna v 19. stol. usilovalo především o bezprostřední záchranu a pomoc, spojenou se snahou o rechristianizaci společnosti a rediakonizaci církve, Wichern II se stal označením pro rozvoj diakonie po 2. světové válce v duchu jejího začlenění do celku společnosti³⁷ a Wichern III vyjadřuje orientaci na komunitu, participaci a neformální síť. Odvolání na otce zakladatele moderní diakonie není jen symbolické. Wichern sám totiž ve svém memorandu vnitřní misie pro německý národ vidí jako budoucí výzvu vytvoření „křesťanských asociací samotných potřebných pro jejich sociální účely (týkající se rodiny, majetku a práce)“.³⁸ Budoucím úkolem diakonie má být nejen organizace pomoci pro potřebné, ale jejich vlastní sdružení na základě svépomoci. Wichern tak spatřuje v touze po sdružení utiskovaných k vzájemné pomoci sice socialistickým hnutím jeho doby zkarikovaný, ale ve své podstatě pravdivý moment, který je třeba také křesťansky uchopit.

Síla slabých spojení

Klíčovou v hledání nových idejí a konceptů pro sborovou diakonii či diakonické sbory zůstává otázka, v čem může spočívat specifický přínos křesťanských společenství v komunitně orientovaných přístupech ke zvládání sociálních problémů. A to tváří v tvář skutečnosti omezených možností a sil. Zdá se, že oslabení křesťanské služby v ČCE souvisí s jejím kvasi-organizačním charakterem, projevujícím se existencí a udržováním institucionálních odborů či zvláštního personálu. Tato skutečnost nutně vede k nerovnému „souboji“ s profesionálně organizovanou Diakonií. V čem spočívá síla sborů a farností – a to i v situaci, kdy navenek působí jako slabé?

Nakolik podoby diakonie vždy souvisí s daným společenským uspořádáním, může být nové

33 Hans-Jürgen BENEDICT, Kirchliche Gemeinwesenarbeit, in: *Kirche aktiv gegen Armut und Ausgrenzung...*, s. 265.

34 Martin BECKER, *Soziale Stadtentwicklungen und Gemeinwesenarbeit in der Sozialen Arbeit*, Stuttgart: Kohlhammer, 2014, s. 14–28.

35 BENEDICT, *Kirchliche Gemeinwesenarbeit...*, s. 271.

36 Theodor STROHM, „Wichern drei“ – auf dem Weg zu einer neuen Kultur des Sozialen, in: *Wichern drei – gemeinwesendiakonische Impulse*, ed. Volker HERMANN – Martin HORSTMANN, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlagsgesellschaft, 2010, s. 17–22.

37 Pojem programaticky užil Eugen Gerstenmaier, iniciátor a první ředitel po 2. světové válce vzniklého Evangelického pomocného díla. Viz Eugen GERSTENMAIER, „Wichern zwei“. Zum Verhältnis von Diakonie und Sozialpolitik, in: *Das diakonische Amt der Kirche*, ed. Herbert KRIMM, Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk, 1953, s. 467nn.

38 Johann Hinrich WICHERN, Die innere Mission der deutschen evangelischen Kirche. Eine Denkschrift an die deutsche Nation, in: Johann Hinrich WICHERN, *Sämtliche Werke, Band 1*, Berlin a Hamburg: Lutherisches Verlagshaus, 1962, s. 274.

paradigma pro křesťanskou službu spojeno se sociologickým popisem současné společnosti jako společnosti sítí.³⁹ Sociolog Manuel Castells, s jehož jménem je reflexe společnosti jako společnosti sítí zejména spojena, k tématu říká: „Sítě byly historicky užívány k osobní interakci, k solidaritě, k reciproční podpoře“⁴⁰. Síť jako „množina vzájemně propojených uzlů“ má své přednosti ve flexibilitě a adaptabilitě, spojené samozřejmě i s nevýhodami v podobě neschopnosti řídit komplexitu ve velkých celcích.⁴¹ Výsadu zdola vycházející sborové diakonie představuje ovšem právě skutečnost, že tento úkol může svobodně přenechat jiným typům sociálních systémů. Rostoucí význam sítí souvisí se „silou slabých vazeb“. Z hlediska sociální psychologie tvoří silné vazby především rodinné a přátelské vztahy, na rozdíl od slabých vazeb mezi známými, kolegy nebo lidmi, kteří se potkávají například v rámci spolků – nebo právě farností a sborů. Existují studie dokazující význam těchto slabých vazeb například při hledání zaměstnání.⁴² Nové „síťové“ paradigma v oblasti rozvoje sborů tak v sobě nese zřetelný diakonický akcent. Bez významu není schopnost sítí překračovat hranice různých prostorů, vrstev a milieu⁴³, charakteristická pro původní význam pojmu diakonie.

Z této perspektivy křesťanská služba se společenskými proměnami neztrácí na významu, ba právě naopak. Pouze se ukazuje jako nedostatečné uvažovat o ní jako o organizaci, spíše je přiměřené ji vnímat jako síť (Netz) a v tomto smyslu ji také aktivně lidskými silami rozvíjet (Netz-Werk).⁴⁴ Takto chápaná sborová diakonie významným způsobem předchází organizovaným aktivitám institucionalizovaných sociálních služeb a zároveň je doplňuje. V daném typu křesťanského pomáhání místo jasně definovaného členství jde spíše o vytváření „uzlů“, případně „jádrových skupin“. Jestliže pro křesťanskou službu představují základní ideovou oporu pojmy sousedství, společenství a vzájemnost, pak případný odbor křesťanské služby nebude „poskytovatelem“ služeb potřebným ve sboru, nýbrž společenstvím senzibilizujícím ostatní pro diakonický rozměr farnosti a solidární propojování rozmanitých potřeb a zdrojů ve sboru i v jeho okolí. Silou sborové diakonie bude místo rozhodování o dlouhodobých pevných programech, charakteristickém pro organizace, adaptabilita a flexibilita umožňující reagovat ad hoc na vznikající potřeby.

Je zřejmé, že požadovaný „networking“ nepředstavuje žádný křesťanský výlučný fenomén. Právě naopak umožňuje situačně propojovat prostředí církve s okolní společností. Co je však podle Heinricha Bedford-Strohma významným a charakteristickým příspěvkem sborů pro tvorbu občanské společnosti, je právě skutečnost, že představují prostředí kultivace slabých vazeb.⁴⁵

Závěr

Křesťanská služba se v ČCE formuje v souvislosti s vynuceným stažením se diakonického působení církve z veřejného společenského prostoru po převzetí moci komunisty po roce 1948. Tato vnějšně nepříznivá situace je v řadě textů reflektována pozitivně jakožto návrat k původní podobě diakonického rozměru církve a sborová diakonie je i v soudobých církevních rádech chápána jako

39 Viz Karel ŠIMR, Trojí diakonie. K diferenciaci křesťanského pomáhajícího jednání v moderní společnosti, *Studia theologica* 4/2018, s. 161–162.

40 Manuel Castells, Toward a Sociology of the Network Society, in: *Contemporary Sociology* 5/2000, s. 695.

41 Tamtéž.

42 Ulrich JAKUBEK, Beziehungsweisen – oder: Die Stärke schwacher Bindungen, in: *Netzwerke sichtbar machen. Impulse für Gemeindeentwicklung*, ed. Ulrich JAKUBEK – Florian STRAUS, Nürnberg: Amt für Gemeindedienst in der Evang.-Luth. Kirche in Bayern, 2014, s. 49–50.

43 Florian STRAUS, Komplexität gemeinsam reduzieren. Konzeptionelle Aspekte der Netzwerkkidee, in: *Netzwerke sichtbar machen. Impulse für Gemeindeentwicklung*, ed. Ulrich JAKUBEK – Florian STRAUS, Nürnberg: Amt für Gemeindedienst in der Evang.-Luth. Kirche in Bayern, 2014, s. 56.

44 Příklad takto fungující neformální křesťanské služby ve sboru popisoval kolega farář jako spontánní rozhovor před kostelem, v němž si účastníci bohoslužby vyměnili informace o situaci nepřítomných členů, např. nemocných a starých, a dohodli se, co je potřeba pro ně udělat.

45 JAKUBEK, Beziehungsweisen..., s. 52.

základní podoba diakonického poslání církve, jakkoli její reálný význam oslabila změna společenských podmínek po roce 1989 a rozvoj organizované diakonie. Klíčovými pojmy pro její utváření jsou společenství a sousedská pomoc. Důraz je položen na vzájemnost.

Z teologického hlediska je možné ji chápat a reflektovat jako zajímavou podobu uskutečnění konceptu diakonického sboru, rozvíjeného v ekumenické šíři teology 20. stol. jako určitý ideál diakonické seberalizace církve. Jestliže v případě organizované diakonie můžeme o seberealizaci církve hovořit jen velmi omezeně, právě ve sborové křesťanské službě nacházíme „Sitz im Leben“ teorie konstitutivních znaků církve.

Sborová diakonie tak tvoří důležitý „sociální kapitál“ a příležitost k doplnění profesionálních služeb, omezených svými jasně definovanými programy i zdroji financování. Křesťanská služba staví na komunikaci, integraci do společenství, přirozené blízkosti a tvorbě neformálních sítí, prostoru pro dobrovolnické angažmá a svépomoc.⁴⁶ Jestliže hlavní důraz v rozvíjení křesťanského charakteru diakonie jako organizace leží v jejím řízení „shora“, identifikačním znakem sborové diakonie je její utváření „zdola“, důraz na společenství a vzájemnost, na inkluzi nejen do křesťanského společenství, ale do celé komunity.

Vývoj diakonie v ČCE v podobě budování sborové křesťanské služby tak můžeme i přes nepříznivé společenské podmínky (nebo právě kvůli nim) vnímat jako pozoruhodný a aktuální⁴⁷ příspěvek k diakonizaci církve a tvorbě diakonického sboru – a to i přes námitku, že tato podoba diakonie zůstala omezena na vnitřní prostor církve. Výzvou pro sborovou diakonii v ČCE tak zůstává hledání takového pojetí křesťanské služby, které by uchovalo její základ v rámci sboru a zároveň ji dokázalo rozvíjet v podmínkách svobodné společnosti, teologicky odůvodnit a prakticky spojit její církevní zakotvení s rolí jednoho z aktérů občanské společnosti. Vodítkem pro to může být sociologický koncept „společnosti sítí“ a uvědomění si „síly slabých spojení“ a jejich rozvíjení a kultivace.

Kontakt:

Mgr. Karel Šimr, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta, Katedra etiky, psychologie a charitativní práce

Kněžská 8

370 01 ČESKÉ BUDĚJOVICE

simr@tf.jcu.cz

46 Gerhard K. SCHÄFER, *Diakonie und Gemeinde*, in: *Theologie und Diakonie*, ed. Michael SCHIBILSKY – Renate ZITT, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2004, s. 413nn.

47 Připomeňme, že důraz na komunitu a sousedství patří k dominantním paradigmátům v mnoha oblastech. V rovině oficiálních církevních vyjádření se volání po sousedství stalo hlavním tématem např. deklarace Světové rady církví z roku 1986 v Larnace. © *World Consultation on Interchurch Aid, Refugee and World Service, Diakonia 2000*, dostupné na <https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/justice-diakonia-and-responsibility-for-creation/ecumenical-solidarity/larnaca-declaration>, citováno dne 5. 5. 2018.